

РОЗДІЛ 1

НАУКА ЯК ВИД ЛЮДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. НАУКА І ЗНАННЯ

«Великий енциклопедичний словник» визначає **науку** як сферу людської діяльності, функцією якої є вироблення і теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність; як одну з форм суспільної свідомості, котра включає як діяльність щодо одержання нових знань, так і її результат – суму знань, що лежить в основі наукової картини світу; позначення окремих галузей наукового знання. Навіть сконцентроване, стисле визначення не в змозі зневілювати різноманітність поглядів і підходів до розуміння сутності науки. З найбільш розповсюджених підходів, розуміння науки, можна виділити наступні:

- як специфічну форму суспільної свідомості, основу якої складає система знань;
- як систему знань про закономірності розвитку природи і суспільства та способи впливу на оточуючий світ;
- як процес суспільного розвитку, в основу якого покладено виробництво знань і їх використання.

Наука – це особливий вид пізнавальної творчої діяльності, спрямований на вироблення об'єктивних, системноорганізованих знань про природу та суспільство. Метою науки є виявлення законів завдяки яким у процесі людської діяльності можливо перетворювати різноманітні об'єкти. Такими об'єктами можуть бути природні підсистеми соціальні групи, людська свідомість та ін. Знання отримані за допомогою науки необхідні людині для орієнтації в навколишньому світі, передбачені подій з метою подальшого практичного освоєння. Отже, з вищенаведеного видно, що наука – це інструмент, створений людством, для виробництва знань.

Знання – перетворений практикою результат пізнання дійсності. Більшість науковців дотримуються думки про швидку трансформацію нинішньої цивілізації у нову, так звану постіндустріальну або інформаційну цивілізацію. Наблизитися до такого суспільства можна лише за умов, коли визначальною рисою способу життя людини у всіх сферах існування стануть знання. Зараз ми знаходимося на шляху до такого суспільства і підтвердженням цього є той факт, що «у даний час інвестиції в знання ростуть швидше ніж інвестиції в основні фонди»¹.

Знання – це результат інтелектуальної діяльності людини, групи фахівців (кафедри) чи штучного інтелекту, адекватне відбиття дійсності у свідомості людини. Причому сутність знань у зовнішнє середовище передається за допомогою інформації у вигляді тексту, діаграм, графіків, формул. Як правило, ця інформація структурується у вигляді зв'язків, залежностей та взаємовідносин між складовими. Саме структурована інформація і є сутністю знань. Отже, знання – це завжди інформація, але не всяка інформація – це знання.

Слово інформація (від лат. information – роз'яснення, поінформування) – повідомлення про щось. У побуті під цим словом розуміють повідомлення про щонебудь, які люди передають один одному. Причому інформацію можливо передавати не лише за допомогою мови, а й за допомогою невербальних засобів (міміки, поглядів, рухів тощо). Наприклад, студент на іспиті не знає правильної відповіді на запитання, але він прагне відповідати. При цьому, уважно вивчаючи міміку та погляд викладача, тобто, прагнучи отримати інформацію, наскільки вірно він відповідає. З наведеного

¹ Клепко С.Ф. Наукова робота і управління знаннями. – Полтава: МОН, АПН, 2005. – 201 с. – С. 17.

прикладу ми можемо зробити висновок, що інформація – це не будь-яке повідомлення, а лише те, яке допомагає зменшити невизначеність у розумінні певних подій.

Поняття «**інформація**» має на увазі слабо структуровані дані, які не можуть використовуватися для ухвалення стратегічних рішень. Знання, на відміну від інформації, більш структуровані, визначають галузь його застосування і мають більш тривалий термін застосування. С.Ф. Клепко виділяє такі базові характеристики знання:

- змістовний компонент (ідея і контекст застосування знання);
- актуальність (знання зберігає свою корисність для суб'єкта протягом тривалого часу);
- різноманітність вираження у нескінченному розмаїтті структурної інформації (одні й ті ж знання можуть бути виражені різними мовами, формулами, графіками та ін.);
- повторюваність результату при використанні знання іншими людьми;
- знання як інформаційний продукт, після його споживання не зникає як звичайний матеріальний продукт¹.

Не всяке знання може розглядатися як наукове. Наукове знання не сумісне із сліпою вірою, воно не визнає беззаперечно правдивим те чи інше положення. Щоб усвідомити особливості наукового знання, спробуємо показати на прикладах його відмінність від повсякденного та навчального знання.

Особливість **повсякденного знання** полягає у тому, що у ньому можуть існувати протилежні ідеї та твердження. Наприклад, людина закликає до співпраці, але сама не бажає працювати, чи уникає виконувати покладену на неї роботу, а прагне лише користуватися плодами роботи інших. Тут ми бачимо неоднозначне ставлення до головної ідеї – співпраці. Наукові знання – це знання структуровані, з внутрішніми зв'язками, логічно викладені, без протилежностей головної ідеї.

У навчальних закладах учні та студенти засвоюють **навчальні знання** побудовані на науковій основі, тому розглянемо відмінності між навчальними та науковими знаннями. На нашу думку, ці відмінності найбільш доцільно розглянути на прикладі побудови уроку чи лекції, які є основою навчального процесу. Наука багатогранна з її різноманітними галузями та напрямками. Для того, щоб осягти якусь одну галузь науки, потрібно присвятити все життя. Інша річ – навчальні знання. Мета навчального знання – за обмежений відрізок часу, враховуючи набутий попередній рівень знань учнів, надати деякий обсяг загальноорієнтованої та важливої для учнів інформації. Виходячи з поставлених завдань, викладач має не лише відібрати доступні для даної категорії учнів знання, але й вибрати із конкретної галузі наукові знання, систематизувати їх та подати наукові знання таким чином, щоб вони відображали сутність обраної теми.

Навчальні знання вибудовуються таким чином, щоб вони по-перше, зацікавлювали учнів, а по-друге, мотивували їх до подальшого поглиблення. Ця особливість навчальних знань, призводить до того, що викладачі мають вирішити проблеми:

- які цікаві приклади слід навести, щоб привернути увагу слухачів;
- як активізувати сприйняття поданої в лекції інформації;
- як складні наукові проблеми подати просто і зрозуміти та ін.

Одним із основних завдань навчальних знань є навчити людину систематизувати отримані знання і усвідомити для себе, які з отриманих знань «зробити своїм внутрішнім інструментом, який носимо у собі», а які тримати в добре упорядкованій зовнішній пам'яті (у записах, картотеках, в особистій бібліотеці, у комп'ютерних базах даних та ін.)².

Ми маємо усвідомлювати, що **наукові знання**, які є основою подальшого розвитку як суспільства у цілому, так і конкретного науковця, можуть знаходитися у різних станах:

¹ Клепко С.Ф. Наукова робота і управління знаннями. – Полтава: МОН, АПН, 2005. – 201 с.

² Климов Е.А. Профессии научных работников. – М.: АCADEMA, 2005. – 249 с. – С. 108.

– «прихований стан» – коли кажуть, що знання ще не дозріли, тобто науковець працює у певному напрямі, є багато інформації, але він ще не усвідомлює набуті знання, або не може їх докладно викласти, структурувати. У цьому випадку для «дозрівання» – знань потрібні час і наполегливість;

– виявлені знання – це знання, які структуровані і використовуються науковцем, але ними має можливість користуватися обмежена кількість людей. Наприклад, викладач підготував лекцію у вигляді робочих записів і викладає її перед студентською аудиторією, але не видав їх у вигляді посібника чи підручника, тобто цими знаннями не можуть користуватися інші викладачі;

– виявлені і відчужені знання – це знання, які оформлені у вигляді методичних рекомендацій, посібників, підручників, монографій. Це той рівень, який мають прагнути досягти керівники структурних підрозділів, що займаються науковою роботою в університетах.

Важливою формою існування наукового знання є теорія (система основних ідей в соціальній роботі, яка дає уявлення про закономірності суттєвих зв'язків соціальної дійсності), однією з основних структурних одиниць якої є «об'єкт теорії» чи «теоретичний об'єкт». Під цим поняттям розуміють основи теорії, які виражені в термінах, судженнях, логічних доводах та емпіричних даних. Особливо важлива роль теоретичних об'єктів у тих випадках, коли предмет наукового дослідження в емпіричному плані недосяжний (психічні процеси, які не можна безпосередньо спостерігати, історичні події, які відбулися колись, та ін.). У подібних випадках науковці спираються на «теоретичний об'єкт», який є інструментарієм, завдяки якому науковець має змогу на розумовому рівні оперувати теоретичними реаліями, тобто об'єктами теорії. «Теоретичний об'єкт вважається досконалим, коли він має чітке логічне обґрунтування і дослідне підтвердження. Якщо є лише дослідні дані, то вони мають бути розтлумачені у контексті теорії (впритул до того, що може бути створено нову теорію замість попередньої). Якщо нове поняття або судження здається зрозумілим у контексті теорії, то цього замало: потрібно знайти способи емпіричного (дослідного, на матеріалі фактів) підтвердження (або спростування) його»¹.

Виходячи з того, що теоретичний об'єкт є одним з ключових питань, особливо для теоретичної частини дослідження, виникає запитання – яким чином з'являються об'єкти теорії. Адже це один із стовпів виробництва знань, а отже, і науки. Починається вищезгаданий процес, як правило, з того, що люди помічають неочікуваність у розвитку деяких процесів та явищ з точки зору традиційних уявлень. Наприклад, соціальні працівники, педагоги та психологи стикаються із поведінкою підлітків, яка відхиляється від загальноприйнятих норм поведінки у підлітковому віці. Спостереження, бесіди, експериментальні дані переконують науковців, що явище не є випадковим, тобто воно має певні закономірності розвитку. Цьому явищу надається назва «девіантна поведінка» (поведінка, що відхиляється від норми), вибудовується визначення цього явища, з'ясовуються відповідні причини розвитку явища, розробляються шляхи та умови виховної протидії його розвитку. Подальші кроки – це перевірка теоретичних відкриттів на практиці і надання психологам і педагогам відповідних практичних рекомендацій. Безумовно, з наведеного прикладу, ми не маємо можливості побачити, наскільки складно і непросто відбувається виробництво якісних теоретичних знань – це нелегка професійна праця.

Помітити розбіжність, невідповідності існуючих теоретичних об'єктів та фактів, в контексті теорій, дозволяє точне знання фактів та вдумливе до них відношення, а це у свою чергу, сприяє удосконаленню теорій. У цьому процесі слід виділити знання

¹ Климов Е.А. Профессии научных работников. – М.: АCADEMA, 2005. – 249 с. – С. 109-110.

про факти. У соціальній роботі знання про факти мають бути описані та кваліфіковані дуже ретельно і ґрунтовно. Описуючи факти, слід особливу увагу приділяти внутрішнім зв'язкам, які здатні суттєво посилити характеристику об'єкта, що вивчається (зв'язки між елементами системи), а також звернути увагу на зовнішні зв'язки (зв'язки з оточуючим середовищем, з іншими системами, які мають суттєвий вплив на об'єкт дослідження). Без знання фактів ми не можемо вести мову про вивчення і доведення відповідних закономірностей. А як відомо – наукові дослідження саме і спрямовані на те, щоб виявляти закономірності і використовувати їх у практичній діяльності.

Знання людини є продуктом її інтелекту. А цінність знань визначається можливістю і результативністю їх використання. Саме питання приналежності знань та результатів їх використання, стало на сучасному етапі розвитку науки досить актуальним, тобто важливого значення набуває юридична складова і з кожним роком все більше акцентується увага на необхідності прийняття законів про інтелектуальну власність та авторське право. Світове наукове товариство пильно стежить за тим, що авторські права не порушувалися, тому висуваються вимоги і до вітчизняних законодавців про дотримання означених законів. Плагіат наукових результатів суворо засуджується, у якій би формі він не здійснювався. Крадіжка наукових результатів негативно впливає на репутацію не лише такого «вченого», але й на репутацію кафедри, університету. Репутація в науковій сфері – це імідж університету, від якого залежить його престижність і конкурентоздатність.

1.2. НАУКА І СУСПІЛЬСТВО

Наука і розвиток суспільства тісно пов'язані між собою, ще в античні часи держава прагнула використовувати розум вчених для посилення виробництва, з цією метою «була створена Олександрійська академія в Єгипті (на початку II століття до н. е.)»¹.

Розвиток науки у значній мірі залежить не лише від потреб суспільства розвиненості виробництва, але й від політичних умов, у яких розвивається наука. Саме політика визначає наукові пріоритети, мету, шляхи розвитку та місце конкретної науки у суспільстві. Політика здатна прискорювати чи уповільнювати розвиток науки. Сила політики полягає у тому, що вона скеровує життя суспільства під кутом зору пануючих класів.

У свою чергу, наука суттєво впливає на розвиток та зміну політики. Під впливом науки відбуваються зміни у суспільному житті, а отже, і у політиці. Наука у суспільстві виконує низку функцій, а саме: задовольняє потреби людини у пізнанні законів природи і суспільства; удосконалює виробництво і суспільні відносини; розвиває культуру, сприяє гуманізації процесів виховання нової людини. Слід пам'ятати, що наукові відкриття привели не лише до розвитку засобів творення, але й засобів руйнування, тому не кожне наукове відкриття можна вважати благом для суспільства. Виходячи з висловленого, актуально звучать слова академіка В.І. Вернадського «Вчені не повинні закривати очі на можливі наслідки їх наукової роботи, наукового процесу. Вони мають відчувати власну відповідальність за наслідки їх відкриттів. Вони мають пов'язати свою роботу з найкращою організацією всього людства»².

Яким чином, ми можемо покращити продуктивність дослідження? Для цього слід покращити організацію управління наукового напрямку в навчальному закладі. Однією з умов поліпшення організації управління наукових досліджень є колективні форми роботи, які дозволяють сконцентрувати сили науковців на певному напрямі й опанувати більший обсяг інформації.

На сучасному етапі розвитку, наукові знання настільки глибокі і всеосяжні за своєю змістовністю, що вчений-одинак не здатен у достатній мірі охопити явища, що

¹ Чанов В.А. Наука и ее общественная функция. – К.: МВ «С.О УССР» А 985. – 44 с. – С. 13.

² Очерки и речи академика В.И. Вернадского. – Ч. 2. – Пг., 1922. – С. 22.

вивчаються й висвітлити його. На зміну вченим-одиначкам приходять об'єднання науковців у вигляді науково-дослідних інститутів, лабораторій, кафедр. Сучасний досвід показує, що колективні методи ведення наукової роботи є найбільш доцільним, тому що наукові сили, засоби сконцентровані у єдиному центрі, що дозволяє досягти найбільшої економічної ефективності.

Організацію науки в Україні здійснює Міністерство освіти і науки. У нашій країні діяльність науковців носить як науково-дослідницьку організаційну форму, так і науково-викладацьку. Науково-дослідницька форма організації здійснюється через науково-дослідні інститути та створені в них відділи, сектори спеціалізовані лабораторії, у яких відбувається дослідження спеціальних проблем. Слід мати на увазі, що це творчі установи, працівники яких не займаються викладацькою діяльністю, їх основне завдання – науково-дослідна робота.

У системі Міністерства праці та соціальної політики України функціонує низка науково-дослідних установ, які проводять дослідницьку роботу з проблем, які безпосередньо пов'язані з професійною діяльністю майбутніх соціальних працівників.

Науково-дослідний інститут праці і зайнятості населення Мінпраці та НАН України здійснюють дослідження за напрямками:

- розвиток ринку праці та зайнятості населення;
- удосконалення трудових відносин: політика щодо доходів та вдосконалення оплати праці;
- реформування системи соціального забезпечення: реформування у сфері пенсійного забезпечення;
- реформування системи соціальної допомоги, розвиток адресної допомоги;
- науково-аналітичне узагальнення питань праці і соціальної політики в зарубіжних країнах;
- наукове обґрунтування законопроектів і нормативних актів.

Науково-дослідний інститут соціально-трудова відносин Мінпраці здійснюють дослідження за напрямками:

- наукове обґрунтування і наукове забезпечення державної політики у сфері соціально-трудова відносин та якості трудового життя;
- розробка та експертиза проектів актів законодавства з питань соціально-трудова відносин;
- проведення наукових досліджень у сфері соціального партнерства, попередження і розв'язання колективних трудових конфліктів;
- нормативне забезпечення удосконалення виробничих умов праці;
- вивчення та узагальнення міжнародних норм та зарубіжного досвіду регулювання соціально-трудова відносин;
- наукове обґрунтування та удосконалення класифікації професій у господарському комплексі України.

Український науково-дослідний інститут протезування, протезобудування та відновлення працездатності Мінпраці здійснюють дослідження за напрямками:

- вивчення соціальних аспектів інвалідності, медичної та соціально-побутової реабілітації інвалідів і розробка комплексних реабілітаційних програм для різних груп інвалідності;
- розробка більш досконалих і функціональних конструкцій протезів та протезів нижніх кінцівок для дорослих і дітей, напівфабрикатів і вузлів до них і удосконалення технології їх виготовлення;
- розробка протезів верхніх кінцівок з різними системами управління;
- пошук модифікованих композиційних полімерних матеріалів і розробка технологій виготовлення з них вузлів до ПОВ;

- розробка нових і удосконалення існуючих методів підготовки хворих до протезування, включаючи ампутацію і реампутацію у дорослих і дітей та вивчення особливостей протезування осіб похилого віку;
- створення єдиної системи шифрування і кодування протезно-ортопедичних виробів, вузлів, напівфабрикатів і матеріалів;
- проведення досліджень та розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо посилення адресної спрямованості різних видів соціальної допомоги малозабезпеченим громадянам;
- сертифікація галузевої продукції, ліцензування підприємств, що виготовляють ПОВ;
- організація впровадження на підприємствах нових ПОВ та технологій їх виготовлення.

Центр продуктивності Мінпраці здійснюють дослідження за напрямками:

- дослідження проблем продуктивності;
- створення та удосконалення державної системи нормування праці;
- наукове обґрунтування та наукове забезпечення державної політики щодо національної класифікації робіт і професій, організація розроблення і ведення національного Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників.

Центр перспективних соціологічних досліджень Мінпраці та НАН України:

- здійснення наукових досліджень та розробок, спрямованих на реалізацію стратегічних напрямів соціальної політики держави;
- моніторинг науково-дослідних робіт з питань праці та соціальної політики;
- участь у підготовці проектів законодавчих і нормативно-правових актів України, розробка методичних та аналітичних матеріалів;
- підготовка наукових доповідей, звітів, аналітичних, доповідних та інформаційних матеріалів за результатами виконаних досліджень;
- забезпечення проведення наукової експертизи проектів нормативно-правових актів в галузі соціально-трудових відносин та соціального захисту населення;
- здійснення в установленому порядку співробітництва з науково-дослідними установами зарубіжних країн і проведення з ними спільних наукових багатосторонніх досліджень;
- підготовка наукових кадрів.

Друга організаційна форма – це кафедри в університетах, які очолюються професорами чи доцентами. Кафедра у системі університетської освіти виконує функцію базового науково-методичного центру на факультеті. Але основне навантаження викладачів кафедри припадає на організацію викладацької роботи та практичного навчання студентів, тому для наукової роботи відводиться значно менше часу. Якщо враховувати, що наукова робота тут здебільш проводиться на суспільних засадах і практично не сплачується, то стає зрозумілим, чому маючи потужний науковий потенціал, кафедри не завжди досягають ефективності у науковій роботі.

Але немає виключень із правил, наприклад, у Київському національному економічному університеті знайшли механізм, який підвищив ефективність наукової віддачі кафедр. Сутність механізму проста – якщо викладач кафедри підписав контракт про написання підручника (а підручник пишеться три роки), то він протягом трьох років отримує за це додатково до викладацького навантаження ще одну ставку за виконання наукової роботи. І викладачі кафедр стали активно працювати над посібниками і підручниками. Адже набагато краще працювати в одному закладі й отримувати постійну платню, ніж підробляти у декількох університетах.

Відомий український вчений В. Вернадський, характеризуючи роботу викладача вищої школи в «Листах про вищу освіту» (1913 р.), наголошував: «У вузі наукова робота така ж важлива, як і навчальна, і з цією останньою взаємозв'язана і переплетена... Лише поступове усвідомлення нерозривності наукової роботи з правильно поставленим викладанням у вищій школі стає пануючим в академічному середовищі». Але ми маємо констатувати, що «поступове усвідомлення нерозривності» розтягнулося в нашій вищій школі на століття.

1.3. ШЛЯХ ДО НАУКИ

1.3.1. Вибір шляху в науку та галузі науки

Ви захистили дипломну роботу чи магістерську дисертацію, отримали диплом спеціаліста чи магістра, які відкривають шлях до наукового олімпу. Як же діяти далі? Уявімо, що у вас є бажання присвятити себе науці й стати вченим, але стримує невпевненість у власних силах, здібностях, можливостях, незнання шляхів завдяки яким можна досягти наукових обріїв. Безумовно, перед тим як розпочати будь-яку справу, слід добре зважити щодо своїх здібностей, інтересів, працездатності, творчих можливостей та наявності таких рис характеру, як наполегливість у досягненні поставленої мети та здатність уважно ставитися до теоретичних положень і фактів, уміння проводити аналітичну роботу. Якщо ці основні якості є у вашому арсеналі, тоді можна спрямувати увагу на наукову стежину. Але як розпочати і де знайти той шлях, що веде у науку?

Найбільш відомий і такий, що найчастіше обирається претендентами шлях до наукового ступеня – це **вступ до аспірантури**. Що необхідно мати для того, щоб вступити до аспірантури? Згідно з Положенням про підготовку науково-педагогічних і наукових працівників для вступу до аспірантури необхідно мати вищу освіту (диплом, який підтверджує, що ви маєте кваліфікаційний рівень магістра чи спеціаліста), підготувати реферат із теми майбутнього дослідження та скласти вступні іспити.

Щодо вищої освіти, то у Положенні не акцентується увага ні на формі навчання (денна, вечірня, заочна, дистанційна), за якою отримано диплом, ні на оцінки на підставі яких видано диплом. Єдине, на що звертається увага, щоб диплом відповідав галузі науки, за якою готується дисертаційне дослідження. Якщо пошукач вченого ступеня кандидата наук має вищу освіту, яка не відповідає галузі науки, за якою підготовлено дисертаційне дослідження, то він має скласти додаткові кандидатські іспити із загальнонаукових дисциплін з цієї галузі.

Правила вступу і навчання в аспірантурі та докторантурі викладені у Положенні «Про підготовку науково-педагогічних і наукових працівників». В Україні навчання в аспірантурі здійснюється з відривом (термін навчання 3 роки) і без відриву (термін навчання 4 роки) від виробництва.

За час навчання в аспірантурі, згідно зі встановленими в індивідуальному плані термінів, аспірант має: а) повністю виконати індивідуальний план; б) скласти кандидатські іспити з філософії, іноземної мови та з фаху; в) завершити роботу над дисертацією та подати її до захисту у спеціалізовану раду.

Переваги **аспірантури з відривом від виробництва** полягає у наявності вільного часу, який аспірант може використати для підготовки до захисту дисертаційного дослідження. Але невелика стипендія примушує аспіранта підпрацьовувати, що призводить до втрати означеної переваги.

Навчання в аспірантурі без відриву від виробництва потребує від аспіранта більшого напруження, адже він не тільки не отримує стипендії, але й відчуває нестачу часу для наукової діяльності. Позитивним при такій формі навчання є те, що аспірант проводить наукове дослідження, яке тематично пов'язане з професійною діяльністю. У

цьому випадку науково-дослідна робота аспіранта сприяє активізації його становлення як фахівця, а професійна діяльність допомагає більш глибоко і ретельно розібратися у наукових проблемах і наблизити наукові розробки до практичного застосування на виробництві.

Чи можливо підготувати дисертацію не навчаючись в аспірантурі? Виявляється, що **над дисертацією можливо працювати і поза аспірантурою**. Для цього існує так званий інститут здобувачів наукового ступеня, іншими словами, це самостійна форма роботи над дисертацією. Здобувачами наукового ступеня кандидата наук, які працюють над дисертацією поза аспірантури, можуть бути особи, які мають вищу освіту і кваліфікацію спеціаліста чи магістра. Здобувачами наукового ступеня доктора наук, які працюють над дисертацією поза докторантури, можуть бути фахівці, які мають науковий ступінь кандидата наук.

Вступаючи до аспірантури чи прикріплюючись здобувачем, слід вирішити проблему щодо вибору галузі науки та спеціальності. Здобувач має знати, що в Україні існує номенклатура спеціальностей, з яких присуджується вчений ступінь кандидата і доктора наук, до яких відносяться:

1. Архітектура.
2. Біологічні.
3. Ветеринарні.
4. Військові.
5. Географічні.
6. Геологічні.
7. Економічні.
8. Мистецтвознавчі.
9. Історичні.
10. Культурологічні.
11. Медичні.
12. Педагогічні.
13. Політичні.
14. Психологічні.
15. Сільськогосподарські.
16. Соціологічні.
17. Технічні.
18. Фармацевтичні.
19. Фізико-математичні.
20. Філологічні.
21. Філософські.
22. Хімічні.
23. Юридичні.

Слід зазначити, що не існує чіткого розмежування між галузями науки, які виділяються як вид наукової діяльності і галузями науки, за які присуджуються вчені ступені. Такий стан речей дає можливість людині, яка працює у галузі «Соціального захисту населення», захищати дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата чи доктора історичних, педагогічних, психологічних, соціологічних, культурологічних, юридичних та інших наук. Виходячи із різноманітності галузей науки, з яких присуджуються вчені ступені, і галузей наук, які характеризують галузі наукової діяльності, людина, яка вирішила займатися наукою, має зробити подвійний вибір:

– по-перше, обрати галузь науки, з якої буде захищати дисертацію і отримувати науковий ступінь (виходячи із наведеного вище списку);

– по-друге, у межах обраної галузі науки, слід обрати більш вузьку спеціальність, з якої ви будете писати дисертаційне дослідження у межах обраної галузі. Щоб майбутній науковець більш чітко уявив собі висловлене про обрання спеціальності, наведемо приклад. Уявімо, що ви вирішили захищати дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата педагогічних наук, який у номенклатурному переліку спеціальностей має шифр 13.00.00. На цей шифр введено дев'ять педагогічних спеціальностей:

- 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки;
- 13.00.02 – теорія та методика навчання;
- 13.00.03 – корегуюча педагогіка;
- 13.00.04 – теорія професійної освіти;
- 13.00.05 – соціальна педагогіка;
- 13.00.06 – теорія, методика й організація культурно-просвітньої діяльності;
- 13.00.07 – теорія і методика виховання;
- 13.00.08 – дошкільна педагогіка;
- 13.00.09 – теорія навчання.

Отже, перед молодим науковцем стоїть непросте завдання – зробити стратегічний вибір, перш ніж починати працювати над дисертаційним дослідженням. Якщо молодий фахівець отримав диплом магістра чи спеціаліста із соціальної роботи і його цікавить, наприклад, соціальна адаптація дітей з особливими потребами дошкільного віку, то у залежності від завдань, які дослідник поставив перед собою у науковому дослідженні, він може захищати дисертацію за спеціальністю 13.00.03 – корегуюча педагогіка, або 13.00.08 – дошкільна педагогіка, 13.00.05 – соціальна педагогіка та ін.

Наведений приклад показує, що у соціальній роботі досить часто спостерігаються ситуації, коли тема дисертаційного дослідження знаходиться на межі наук і спеціальностей. З одного боку, це дає гарні перспективи у науково-дослідній роботі, а з іншого – додаткові складнощі при захисті. Адже у практиці присудження вченого ступеня здобувачеві не було випадку, щоб одну дисертацію захищали двічі на різних спеціалізованих радах. Випадки захисту дисертацій, які написані на межі наукових галузей та спеціальностей, передбачені у Положенні про дисертаційні ради, яким дозволяється можливість проведення разових захистів, за умов уведення до складу ради на один захист певну кількість докторів із суміжної спеціальності. Отже, проблему наукових досліджень, які знаходяться на межі спеціальностей, можливо вирішити, хоча це додаткові клопоти.

Обираючи галузь науки та спеціалізацію у межах цієї науки, за якою присуджується науковий ступінь, слід звернути увагу на питання – чи є у вашому навчальному закладі спеціалізована рада із захисту дисертаційних досліджень за обраним вами напрямом. Якщо є, то слід орієнтуватися на цю раду, підбираючи тему майбутнього дослідження. З одного боку, це суттєво обмежує можливості обрання теми дослідження, а з іншого – значно спростить процес підготовки до захисту, збереже час і кошти на проїзд до іншого міста. Крім того, як у народі кажуть – вдома й стіни допомагають.

Часто молода людина обирає спеціальність виходячи із того, який факультет вона закінчила, і який університетський диплом отримала, а потім вже визначається з науковим напрямом. Виходячи з того, що спеціалізованої ради із захисту дисертаційних досліджень із соціальної роботи не відкрито, то аспіранти цієї спеціальності, як правило, обирають соціальну педагогіку, соціальну психологію та соціологію, за якими є можливість захиститися і отримати вчений ступінь.

Існує ще одна обставина, яка суттєво впливає на вибір галузі та теми дисертаційного дослідження – це відповідність тематики дисертаційного дослідження змісту практичної діяльності здобувача. Наявність такої відповідності – це одна з умов якісного написання дисертації та її успішного захисту. Адже якщо здобувач вченого ступеня не

стикається на практиці із проблемою, яку він досліджує у дисертації, то така робота буде вихолощена за суттю. Таким чином, однією з головних умов успішного захисту дисертаційної роботи є безпосередня участь здобувача у практичній діяльності, яка пов'язана з тематикою дисертаційного дослідження. Але допомогти молодому науковцю розібратися у поставлених проблемах має науковий керівник, якого призначають для консультування у виконанні науково-дослідної роботи аспірантом.

1.3.2. Вчені ступені та звання

Становлення вчених ступенів має досить тривалу історію, яка вказує на різні точки зору та різні підходи до цього питання. Виходячи з того, що в той час університети знаходилися під патронатом церкви, то зрозуміло, що займатися науковими дослідженнями, в основному мали можливість представники духовництва, тому не дивно, що одні з перших правил присудження вченого ступеня доктора наук були складені Папою Онорієм III у 1219 році. Слід зазначити, що термін «**доктор**» бере своє походження з грецької мови, де він дослівно означав – вчитель. Ступінь доктора надався після промоції, під час якої претендент виступав з викладом своєї праці. Для того, щоб бути допущеним до промоції, претендент мав скласти іспити з тієї галузі науки, якою він займався. Причому мали право надавати своїм випускникам науковий ступінь доктора лише медичні, правничі й теологічні факультети університетів. Для інших факультетів найвищим науковим ступенем був магістр.

Магістр (від лат. *magister*) – у перекладі українською – керівник – це найвищий вчений ступінь, який надавали університети. У середньовічній Європі магістри очолювали світські та церковні організації та заклади. Магістрами вважали людей, які мали ґрунтовні знання, майстерність та досвідченість у своїй галузі.

У XIII столітті у Сорбоні вперше було запропоновано ступінь **бакалавра**, який став найнижчим університетським ступенем. Бакалавр відповідав статусу молодого недосвідченого фахівця, без практичного досвіду роботи за спеціальністю. Таким чином, починаючи з доби середньовіччя, у Західній Європі поступово почала формуватися триступенева система вищої освіти, яка надавала вчені ступені: бакалавра, магістра та доктора.

У сучасній Європі збереглася історично вибудована номенклатура вчених ступенів:

– бакалавр – нижчий вчений ступінь без практичного досвіду роботи за спеціальністю;

– магістр – вчений ступінь, що вказує на високий рівень майстерності, яка дозволяє займати керівні посади;

– після набуття ступеня магістра, підготувавши і захистивши дисертацію, фахівець може отримати ступінь доктора філософії (під філософією тут мають на увазі науку взагалі, а не конкретно галузь філософії).

На Україні на сучасному етапі діє змішана система вчених ступенів, у якій проявляється спроба поєднувати успадковану радянську систему і нову, яка впроваджується за допомогою Болонського процесу. Виходячи з цього, наші вищі навчальні заклади готують: бакалаврів (4 роки навчання), спеціалістів (5 років навчання) і магістрів (6 років навчання), але, на відміну від випускників європейських університетів, наші випускники після закінчення вищого навчального закладу отримують не вчені ступені, а кваліфікаційні рівні:

а) кваліфікаційний рівень – бакалавр – це рівень фахівця, який на основі загальної середньої освіти здобув загальнокультурну підготовку, фундаментальні та професійно-орієнтовані знання, вміння та навички і здатний вирішувати типові фахові завдання, передбачені для відповідних посад у певній галузі народного господарства. В українській

освітній системі, бакалавр – це кваліфікація, а не вчений ступень. Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра передбачає одночасне здобуття базової вищої освіти за напрямом підготовки (соціальне забезпечення) та кваліфікації бакалавра (за спеціальністю соціальна робота) на базі певної загальної середньої освіти;

б) кваліфікаційний рівень спеціаліст – це рівень фахівця, який можна набути маючи кваліфікацію бакалавра і набувши спеціальних знань, умінь та певного досвіду їх застосування у процесі вирішення професійних завдань, передбачених для відповідних посад у певній галузі господарства;

в) кваліфікаційний рівень магістра – це рівень фахівця, який можна набути на основі кваліфікації бакалавра або спеціаліста, здобувши поглиблену психолого-педагогічну, спеціальну та наукову-практичну підготовку. Лише вищі навчальні заклади IV рівня акредитації мають право реалізувати програми з підготовки магістрів. Слід зазначити, що на сучасному етапі як з юридичної точки зору, так і з практичної, володарі кваліфікацій спеціаліст і магістр – в Україні мають однакові можливості як професійної, наукової та викладацької діяльності, так і однакові права щодо вступу до аспірантури. З наведеного, природно виникає запитання – що таке кваліфікація і чим вона відрізняється від вченого звання? «Велика радянська енциклопедія» дає наступне визначення поняттю «кваліфікація».

«Кваліфікація (від лат. *quails* – який за якістю та *facio* – роблю):

ступінь та вид професіональної навченості працівника, наявність у нього знань, умінь, навичок необхідних для виконання ним певної роботи. Кваліфікація працівників позначається на їх тарифікації (наданню працівнику в залежності від його кваліфікації того чи іншого тарифного розряду). Присвоєння тарифного розряду свідчить про придатність даного працівника до виконання означеного кола робіт. Показником кваліфікації працівника, крім розряду може бути категорія, або диплом, наявність звання чи наукового ступеня. Зайняття деяких посад дозволяється лише при наявності диплома (посада лікаря, вчителя)»¹.

Як видно, з наведеного визначення, поняття «кваліфікація» близьке за суттю до поняття «науковий ступень», тому в подальшій гармонізації освітніх систем України і Європейського Союзу ця проблема має бути узгоджена.

Як стверджує вітчизняне законодавство – науковою діяльністю в Україні займається вчений. **Вчений** – це фізична особа, яка має вищу освіту та проводить фундаментальні або прикладні дослідження і отримує наукові або науково-технічні результати. Вчені, що професійно займаються науково-дослідною роботою, відповідно до трудового договору, є науковими працівниками.

Вчені ступені та звання – це кваліфікаційна система у науці і вищій школі й, з її допомогою відбувається ранжування наукових та науково-педагогічних працівників. Виникає запитання: чим відрізняється вчений ступінь від вченого звання?

По-перше, вчений ступінь присуджують спеціалізовані ради за результатами захисту дисертацій, тобто пошукач доводить перед дисертаційною комісією, що у нього є підстави на отримання вченого ступеня, тоді як вчене звання присвоюють на підставі клопотання, яке свідчить, що претендентом на вчене звання **виконані всі** необхідні для цього умови. Тобто вчений ступінь присуджується, а вчене звання – присвоюється.

По-друге, про наявність вченого ступеня свідчить диплом кандидата чи доктора наук, тоді як про наявність вченого звання доцента чи професора – атестат.

По-третє, зазвичай вчене звання доцента присвоюється на підставі вченого ступеня кандидата наук, а вчене звання професора на підставі вченого ступеня доктора наук.

¹ Большая советская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1973. – Т. 11. – 608 с. – С. 568.

Наведене, вказує на те, щоб отримати вчене звання слід мати вчений ступень. Це дійсно так, але є певні виключення із загальних правил, які надають можливість отримати вчені звання без вченого ступеня. Для цього, виходячи з положення про вчені звання, слід бути висококваліфікованим фахівцем і займати деякий час відповідну наукову посаду. Наприклад, кандидат наук, займаючи декілька років посаду завідуючого кафедрою і маючи низку наукових праць, може отримати вчене звання професора.

В Україні передбачено наступні вчені звання:

а) вчене звання доцента, яке присвоюється працівникам наукових установ за науково-дослідну діяльність та працівникам вищих навчальних закладів за науково-педагогічну діяльність;

б) вчене звання професора, яке присвоюється працівникам вищих навчальних закладів і наукових установ за науково-педагогічну діяльність та підготовку кандидатів наук.

Вчені звання доцента чи професора надаються вченому довічно і підтверджуються відповідними атестатами. Крім наведених звань, у пострадянських країнах існують вчені звання член-кореспондента та дійсного члена (академіка) Академії наук. До складу Академії входять галузеві академії (Академія медичних наук, Академія педагогічних наук та ін.), у яких сконцентровані кращі фахівці у своїй галузі, вітчизняної науки.

Ведучи мову про вчені звання, слід відрізнити звання за посадою від вченого звання. Наприклад, кандидат наук, доцент займає посаду завідуючого кафедрою, тобто посаду професора. Людина ще не має відповідного вченого звання і атестата професора, але за посадою виконує функції, які належить виконувати професору. Тим, хто працює на посаді професора, але не має вченого звання, притаманно називати себе професорами, хоча у дійсності вони лише займають професорську посаду.

Слід мати на увазі, що у науково-дослідних або навчальних закладах існують посади, які можливо займати за умов наявності вченого ступеня та наукового звання – це ректор, завідуючий кафедрою та ін. Безумовно, ми можемо наводити багато прикладів, але, коли посади наукового, старшого і навіть провідного співробітника, чи викладача вищого навчального закладу займає людина без вченого ступеня та звання, і з'являється фахівець зі вченим ступенем та званням, то він має зайняти відповідну посаду.

1.3.3. Дисертація – як інструмент отримання вченого ступеня

Слово «дисертація» походить від латинського *dissertation*, що у перекладі українською означає міркування, дослідження. На початку свого зародження дисертація мала вигляд рукописної, спеціальної, наукової праці, у якій претендент на вчену ступінь викладав наукові положення і мав їх прилюдно захистити у ході публічної, усної дискусії. Подібні дискусії, як правило, проходили в університетах, тому не дивно, що першими, хто отримав вчені ступені ставали викладачі саме цих закладів. До нас дійшли свідчення, що «перший докторський ступінь на основі публічного захисту дисертації було присуджено в університеті м. Болонья у 1130 р.»¹.

З XVI століття дисертації починають оформлювати не лише рукописно, але й у вигляді друкованих праць. У той час продовжується вдосконалення процедури публічного захисту. Особа, яка претендувала на вчений ступінь, мала не лише надрукувати дисертацію, а й розповсюдити її серед фахівців даної галузі, щоб була забезпечена публічна дискусія з проблеми дослідження.

У Російській імперії захист дисертацій було розпочато у Московському імператорському університеті, де «у 1791 р. було надано право присудження вченого

¹ Райзберг Б.А. Дисертация и ученая степень: пособие для соискателей. – М.: ИНФРА, 2002. – 399 с. – С. 10.

ступеня доктора медицини. У 1803 р. згідно з імператорським указом вводяться ступені кандидата, магістра і доктора наук»¹. Як бачимо, у цей період процес отримання вченого ступеня на теренах Росії ґрунтувався на положеннях, вироблених у країнах Західної Європи. Аналізуючи переваги і недоліки процесу захисту дисертації і отримання вченого ступеня у дореволюційній Росії, Б.А. Райзберг вважає його більш ефективним і дієвим, ніж той, що діє у Росії нині «в дореволюційній Росії за 120 років захищено менше 10 тис. магістерських і докторських дисертацій, тоді як за 80 років у післяреволюційній Росії захистили дисертації і отримали вчені ступені кандидатів і докторів наук біля мільйона пошукачів»².

На перший погляд може здатися, що після жовтневої революції влада розпочала активно розбудовувати науку, але в дійсності відбувалися зворотні процеси. Декретом РНК РСФСР від 1 жовтня 1918 р. вчені ступені були взагалі скасовані. І лише після того, як влада побачила неможливість подальшого розвитку промисловості, сільського господарства, культури, освіти та інших галузей без науковців, то у 1932 році Рада народних комісарів СРСР прийняла постанову «Про вчені ступені та звання». Метою даної постанови було встановлення кваліфікації наукових працівників і для цього було впроваджено вчені ступені кандидата та доктора наук. Присудження вчених ступенів, присвоєння вчених звань та контролю за якістю наукових робіт, у тому таки 1932 р., було покладено на створену Вищу атестаційну комісію.

Після отримання Україною незалежності виникла потреба відбудовувати власну систему присудження вчених ступенів та присвоєння вчених звань, тому в державі створена Вища атестаційна комісія, робляться кроки щодо ефективності розбудови української науки, але все-таки ми ще не відійшли від тієї системи, яка була розбудована у СРСР, тому цей процес відбувається у уповільненому темпі.

Згідно із законодавчими актами, науковими дослідженнями може займатися кожний громадянин України, а отже, й має право називатися науковцем. Однак на практиці – науковцем вважають того, у кого є диплом кандидата чи доктора наук, або атестат доцента чи професора. У таких людях зацікавлені університети, науково-дослідні установи – їм створюють відповідні умови для наукової роботи. Отже, перш за все, нам слід з'ясувати, що являють собою ці ступені та звання, які відкривають молодій людині шлях у науку.

Науковий ступінь присуджувався на основі всеприлюдного захисту дисертації пошукачем відповідного наукового ступеня. Отже, вчений ступінь залежить від дисертаційного дослідження. Процедура отримання диплома кандидата наук і доктора наук має свої відмінності. Вчений ступінь кандидата наук присуджується спеціалізованою радою, на якій відбувався захист дисертації. Але диплом кандидата наук, пошукач може отримати лише після перевірки атестаційної справи у Вищій атестаційній комісії, яку скорочено називають ВАК. На відміну від ступеня кандидата наук, ступінь доктора наук присуджується лише Вищою атестаційною комісією на підставі клопотання спеціалізованої ради після успішного захисту дисертації на здобуття ступеня доктора наук. Слід зазначити, що дисертацію на здобуття ступеня доктора наук можна захищати лише у спеціалізованій докторській раді, яка складається з докторів наук.

1.4. НАУКА І ВИРОБНИЦТВО

Наука стає потужною силою лише у тому випадку, коли вона відображає потреби суспільства, а її досягнення впроваджуються у виробництво. Суспільний прогрес залежить від двох взаємопов'язаних і взаємозалежних складових науки і виробництва, які

¹ Райзберг Б.А., с. 11.

² Райзберг Б.А., с. 12.

взаємозбагачують один одного. Наукова думка втілюючись у технологіях, методиках, прикладах, стає могутнім фактором розвитку виробництва і суспільства. Наприклад, за останні роки у результаті наукових досліджень було суттєво скорочено відсоток живої праці людей і тварин у виробництві «у 1860 році людська праця складала 15 %, а у 1960 – 3 %; праця тварин відповідно 79 % і 1 %, відповідно праця машин збільшилася до 96 % проти 6 % у 1860 році»¹.

Практика – це діяльність людини, яка має на меті перетворення природних і соціальних об'єктів, що є рушійною силою розвитку суспільства. Отже, наука своїм існуванням зобов'язана виробництву, яке є основою розвитку суспільства. Соціальна робота як наука – не є виключенням – джерелом її розвитку у кінцевому розрахунку є суспільна практика, потреба в організації такого суспільного середовища, яке має створити сприятливі умови для прояву кожної людини. Щоб досягти поставленої мети – люди вимушені на практиці вивчати явища і процеси, що відбуваються у природі й суспільстві, з'ясувати їх закономірності з тим, щоб використовувати їх у своїх практичних цілях.

Спеціальність «соціальна робота» було відкрито в Чорноморському державному університеті імені Петра Могили як запит на потреби активного розвитку соціальних служб Миколаївської області та впровадженню Миколаївської моделі соціального захисту населення. Таким чином, перед університетом було поставлено завдання створення відповідного напрямку підготовки фахівців, вирішення яких призвело до:

- а) створення кафедри соціальної роботи і відкриттю спеціальності;
- б) проведення наукових досліджень з соціальної роботи;
- в) посилення взаємодії виробництва і кафедри соціальної роботи, що виявилось у розробці спільних проектів.

Як видно із наведеного прикладу, джерелом наукових проблем є запити практики та запити розвитку науки. Запити практики формуються на підставі тих труднощів, з якими зіштовхуються люди у процесі професійної діяльності. Наприклад, запити спеціальності «соціальна робота» могли б мати наступний вигляд: як зменшити відсіювання студентів у процесі навчання? як зменшити плінність молодих соціальних працівників (коли молоді фахівці, витратили роки на здобуття професії йдуть працювати в інші галузі, усвідомивши, що обраний фах їм не подобається)? Так як робота соціального працівника пов'язана як з конкретною людиною, так і з суспільством, то запити можуть торкатися особливостей роботи з конкретною категорією клієнтів, взаємодії людини і суспільства, духовної культури та ін. Але запити, які сформувався на основі практики, потребують усвідомлення та логічного висвітлення на мові відповідної науки. І це вже потребує залучення науковців.

1.4.1. Науковий напрям та наукова проблема

Перш ніж розпочати наукове дослідження, майбутній науковець має усвідомити такі поняття, як науковий напрям, проблема і тема дослідження. Дослідна робота розпочинається з вибору наукового напрямку (у нашому випадку – це соціальна робота), де накопичилися важливі проблеми, які потребують свого вирішення. Цей перший крок людина, як правило, робить ще задовго до того, як починає замислюватися про майбутню наукову кар'єру, а саме коли обирає майбутню спеціальність (історик, політолог, соціальний працівник, еколог та ін.). Що ми маємо на увазі під поняттям «науковий напрям»? **Під науковим напрямом розуміють сферу наукових досліджень, присвячених вирішенню будь-яких фундаментальних теоретичних або експериментальних завдань у певній галузі науки.** Структурними компонентами наукового напрямку є проблеми, теми та питання. Комплексна проблема включає в себе декілька взаємопов'язаних

¹ Чанов В.А. Наука и ее общественная функция. – К.: МВ «СО УССР», 1985. – 44 с. – С. 16.

проблем. У соціальній роботі в якості таких сфер виступають: соціальна робота, соціальне забезпечення, соціальне страхування та ін.

Наступний крок – це вирішення проблеми дослідження. **Під проблемою ми розуміємо невідповідність між необхідним (бажаним) і фактичним станом справ.** Тому будь-яку наукову проблему можна подати як взаємодію двох елементів – знання та незнання. Виходячи з цього, проблемою стає практична або теоретична ситуація, в якій відсутнє рішення щодо відповідних обставин або існуюче рішення лише частково розв'язує дану проблему.

Проблему можна виявити лише добре орієнтуючись в певній галузі соціальної роботи, при порівнянні того, що вже відоме, і того, що слід виявити. Сутність проблеми – це протиріччя між встановленими фактами у практиці соціальної роботи та їх теоретичним усвідомленням. Наукова проблема не висувається довільно, вона є результат глибокого вивчення стану практики і наукової літератури як вітчизняної, так і закордонної, відображаючи протиріччя, які накопичилися в конкретній галузі соціальної роботи. Джерелом проблеми, як правило, є вузькі місця, конфліктні ситуації, породжені у процесі практичної діяльності. Виникає потреба їх подолання, тому й постають завдання породжені практикою. Такими проблемами практики соціальної роботи можна назвати наступні: формування соціально здорової особистості, гуманізація та демократизація соціальної роботи, створення виховного середовища у мікрорайоні, комплексна профілактика та реабілітація неповнолітніх та ін. Як правило, у такій галузі науки, як соціальна робота, яка вивчає дуже широкий спектр практичної діяльності, дослідження в більшості випадків розпочинається з питань, які ставить практика і спрямовані в кінцевому розрахунку на вирішення проблем покращення практичної діяльності.

У залежності від того, існують чи відсутні методи вирішення проблеми, а також уявлення про те, що саме вважати рішенням проблеми, П.Я. Попковська поділяє їх на:

- показові проблеми;
- логічні проблеми;
- риторичні проблеми;
- дослідницькі проблеми.

У **показових проблемах** (завданнях) відомий метод вирішення та відомо, що вважати рішенням. Такі проблеми застосовуються у навчанні (завдання з математики з відповідями у кінці книжки).

У **логічних проблемах** (завданнях) також відомий метод, але не відомий результат рішення. Такі проблеми тренують і випрацьовують кмітливість, вміння розмірковувати послідовно і зрозуміло (подібні вправи з логіки).

Риторичні проблеми схожі на питання, відповіді, на які самі собою зрозумілі. Усе зводиться до пошуку методу, завдяки якому може бути отриманий вже відомий у загальних рисах результат (наприклад, головоломка)¹.

Дослідні проблеми потребують пошуку того методу, за допомогою якого можна знайти прийняте рішення. Як бачимо, дослідні проблеми найбільш складні й потребують творчого підходу, адже в них відсутні як методи вирішення, так і саме рішення.

Виникає запитання, яку проблему в соціальній роботі доцільно вибирати до розв'язання? Якщо спиратися на загальнонауковий підхід, то існують два взаємопов'язані принципи відбору проблеми:

- керування потребами практики;
- керування потребами самої науки (теорії соціальної роботи). Адже існують проблеми, які на сучасному етапі розвитку нічого не вирішують у практичній роботі соціальних працівників, але без їх вирішення не уявляється можливим подальший розвиток галузі й вирішення проблем практики у майбутньому.

¹ Попковская П.Я. Методология научных исследований. – Минск: Информ-прес, 2006. – 182 с. – С. 59-60.

Наступне завдання, яке постає перед дослідником – як слід поставити проблему, щоб вона змогла виконати своє призначення. Адже вірно поставлена проблема – це вже наполовину її вирішення. Виходячи з важливості питання, наведемо логічні правила постановки проблем:

- відділити відоме від невідомого, тобто зафіксувати те протиріччя, яке лягло в основу проблеми, а також спробувати описати результат, який очікується;
 - розробити структуру проблеми, іншими словами йдеться про її конкретизацію.
- Це здійснюється шляхом поділу проблеми на підпитання: без відповіді, на які не можна отримати відповіді та на основне проблемне питання;
- групування та визначення послідовності вирішення підпитань;
 - вивчення умов, необхідних для вирішення проблеми (включаючи методи, засоби, прийоми);
 - застосування методу аналогії, тобто знаходження серед уже вирішених проблем аналогічній тій, що вирішується;
 - обґрунтування актуальності, тобто доведення доцільності постановки та вирішення проблеми.

П.Я. Попковська пропонує *схему постановки проблеми*, викласти у наступному вигляді:

- «– Що відомо?
- Що дано?
- У чому полягають умови?
- Чи не зустрічалося раніше таке?
- Чи є якась подібна проблема?
- Чи можна нею скористуватися?
- Чи можна застосувати її результати або використати метод вирішення?»¹.

1.4.2. Тема наукового дослідження

Тема – це наукове завдання, яке охоплює певну частину наукового дослідження. Вона ґрунтується на численних дослідницьких питаннях. Обрана тема – це певна інформація, яка надходить у науковий світ про вас як науковця. Як відомо, «по одежинці зустрічають», отже, не має сенсу довго говорити про важливість вибору теми. Є сенс звернути увагу, на яких аспектах слід акцентуватись при формулюванні теми дослідження, адже для збалансування глибини та обсягу інформації, яку має нести назва, необхідно слідкувати, щоб назва дисертаційної роботи охоплювала як предмет, так і об'єкт дослідження.

Дати науковому дослідженню назву – справа не з простих, адже тут ми маємо вирішувати два протилежні завдання: по-перше, назва має бути стислою (від 6 до 12 слів), щоб не було нашарувань різноманітних понять; по-друге, вона має якомога точніше і глибше окреслити проблему, що вивчається. Як відомо, між обсягом і глибиною поняття існує тісна взаємодія. Щоб більш наочно показати цю взаємодію, наведемо приклад – легко собі уявити дослідження на тему: «Психологічні стани ВІЛ/СНІД інфікованих», але наведена назва дуже широка, вона не враховує вікових особливостей людини, а також не конкретизує психологічні стани, що робить її розкриття в одному дослідженні нереальним. Тепер подивимося, що відбувається, коли звучується тема: «Критерії прогнозу виникнення, перебігу і наслідків психічних розладів у ВІЛ-інфікованих в юнацькому віці». Як видно, з наведеного прикладу – звуження теми веде до збільшення назви. Отже, головне завдання дослідника – максимально скоротити назву роботи, не зменшуючи

¹ Попковська П.Я. Методология научных исследований. – Минск: Информпрес, 2006. – 182 с. – С. 60-61.

обсяг тієї сигнальної інформації, яка вимагається від назви. Як показує статистичний аналіз, «адекватне інформаційне відображення дисертації включає 6-12 слів (без прийменників) назви»¹. Іноді, прагнучи надати більше інформації, автори використовують довгі назви, які нараховують більше 14 слів.

Як правило, назви складаються з однієї фрази у вигляді називного речення. Однак бувають випадки, коли є потреба в уточненні за допомогою різноманітних розділових знаків (двокрапка, тире, дужки та ін.), наприклад: «Розвиток девіантної поведінки у дітей молодшого шкільного віку (в умовах інтернату)». У даному випадку уточнююча частина назви взята дисертантом у дужки. Як бачимо, подана конструкція, дозволила автору, не розширюючи назву, не втратити при цьому глибини та обсягу сигнальної інформації.

Подібний підхід застосовано і при розбудові наступної назви дослідження: «Розвиток суїцидальних настроїв у підлітковому віці: критерії діагностики». Як бачимо, в цьому прикладі, як і в попередньому, назва складається з двох частин – загальної та уточнюючої, але якщо в першому випадку уточнюючу частину було виокремлено від загальної за допомогою дужок, то у другому – за допомогою двокрапки.

Дослідник має знати, що працюючи над назвою бажано не застосовувати в назві наукової роботи скорочення, навіть типу СНІД, ВІЛ та ін., хоча іноді заради скорочення доводиться йти на подібний крок. Існують певні вимоги до формулювання теми:

«а) у назві теми потрібно відобразити проблему, галузь дослідження та обмеження;

б) у назві не можна застосовувати слова «проблема» (вона не ставиться, а вирішується), «роль» (це актуальність, яка розкривається у роботі), «за допомогою» (це скоріш за все методи, які відображені у роботі);

в) у назві бажано не використовувати сполучник «і» або коми, бо це підстава, що у назві є не одна, а дві проблеми»².

Іншими словами, не рекомендується застосовувати слова, які ускладнюють термінологію і не несуть суттєвої інформації про проблему, яка досліджується.

Особливу увагу при розбудові назви варто приділити точності застосування терміна, адже неточності в назві негативно впливають на враження експертів, опонентів, читачів. Наприклад, формулювання теми: «Виховання гуманності у школярів молодших, середніх та старших класів загальноосвітньої школи», можна було подати у вигляді «Виховання гуманності у дітей 6-18 років в умовах загальноосвітньої школи». Але, щоб відбулося таке формулювання теми, автори дослідження мали звернути увагу на те, що учні молодших, середніх і старших класів охоплюються таким поняттям, як «діти».

Крім того, у назві слід уникати термінологічної тавтології, такої як «захисно-адаптаційні» механізми, тому що функцією адаптаційних процесів є захист людини. А це вказує, що один із зазначених термінів, якщо вони зустрічаються разом у назві, є зайвим. Адже, якщо вам пропонують тему дослідження: «Захисно-адаптаційні механізми соціалізації людей, які перебували в закладах пенітенціарної системи», потрібно використовувати один із названих термінів, що дозволить скоротити назву, не обмежуючи її глибини.

Іноді в назві наукового дослідження не звертають увагу на порушення логіки послідовності видів соціальної роботи, які проводяться з клієнтом: профілактика та діагностика чи соціалізація та адаптація. Зрозуміло, що у практичній діяльності соціального працівника спочатку йде діагностування проблеми, а вже потім, на основі діагностики, впроваджується профілактика, тому і в назві дослідження недоречно порушувати цю послідовність.

¹ Зосимов А.М., Голік В.П. Дисертаційні помилки. – Харків: Інжек, 2004. – 215 с. – С. 20.

² Попковська П.Я. Методология научных исследований. – Минск: Информпрес, 2006. – 182 с.

Надамо деякі практичні поради, які мають допомогти студентам у виборі теми дослідження:

- перегляд каталогів, захищених дипломних та магістерських робіт;
- перегляд аналітичних оглядів досягнення науки у певній галузі знань. Непоодинокі випадки, коли такі огляди завершуються переліком невирішених наукових проблем та перспектив подальшого розвитку даної галузі знань;
- повнота дослідження теми, що вивчалася раніше, але з використанням нових, більш сучасних методів, які мають дати нові результати;
- експериментальна перевірка однієї з гіпотез, висунутих, але не перевірених попередніми дослідженнями;
- консультування з провідними науковцями з метою виявлення маловивчених проблем та питань, які мають актуальне значення для соціальної роботи.

Вибір теми – це один із ключових моментів у підготовки наукової роботи. Вдало обрана тема – це основа для досягнення позитивного кінцевого результату, тому підходити до цього питання слід з особливою ретельністю.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що означає поняття наука?
2. Що є функцією науки?
3. Розкрийте найбільш розповсюджені підходи до розуміння науки.
4. Поясніть відмінність понять «знання» та «інформація».
5. Наведіть базові характеристики знання.
6. Чи всяке знання є науковим?
7. Поясніть відмінність наукових та повсякденних знань.
8. Поясніть відмінність наукових та навчальних знань.
9. У яких станах можуть знаходитись наукові знання?
10. Яке місце в наукових знаннях займає теорія?
11. Що розуміють під поняттям «теоретичний об'єкт»?
12. Яким чином з'являються теоретичні об'єкти у соціальній роботі?
13. Розкрийте взаємовплив науки і політики.
14. Яким чином можна покращити продуктивність наукових досліджень?
15. Поясніть різницю таких форм організації діяльності науковців, як науково-дослідницька та науково-викладацька.
16. Розкрийте напрями, за якими здійснюються наукові дослідження у науково-дослідному інституті праці і зайнятості населення Мінпраці та НАН України.
17. Розкрийте напрями, за якими здійснюються наукові дослідження у науково-дослідному інституті соціально-трудова відносин Мінпраці.
18. Розкрийте напрями, за якими здійснюються наукові дослідження в українському науково-дослідному інституті протезування, протезобудування та відновлення працездатності Мінпраці.
19. Розкрийте напрями, за якими здійснюються наукові дослідження у центрі продуктивності Мінпраці.
20. Розкрийте напрями, за якими здійснюються наукові дослідження у центрі перспективних соціологічних досліджень Мінпраці та НАН України.
21. Розкрийте основні причини неефективного використання наукового потенціалу вітчизняних університетів у наукових розробках.
22. Що необхідно мати, щоб вступити до аспірантури?
23. Які форми навчання в аспірантурі впроваджено в Україні, розкрийте переваги і недоліки кожної форми навчання?
24. Чи можна підготувати дисертацію, не навчаючись в аспірантурі?

25. Яка номенклатура спеціальностей діє на теренах України.
26. Які особливості захисту дисертаційних досліджень, які написані на межі наукових галузей та спеціальностей.
27. Розкрийте основні вимоги до персонального складу спеціалізованої вченої ради.
28. Як має відбуватися попередній розгляд дисертації у спеціалізованій вченій раді.
29. Розкрийте особливості засідання спеціалізованої вченої ради для захисту дисертацій.
30. Розкрийте основні етапи засідання спеціалізованої вченої ради для розгляду питань про позбавлення наукових ступенів та вченого звання старшого наукового співробітника.
31. Звідки походить термін «доктор»?
32. Розкрийте значення терміна «магістр».
33. Розкрийте значення терміна «бакалавр».
34. Яка основна мета введення кваліфікаційних рівнів?
35. Чим відрізняється кваліфікаційний рівень бакалавра від кваліфікаційного рівня магістра?
36. Яка мета впровадження вчених ступенів і вчених звань?
37. Чим відрізняється вчений ступінь від вченого звання?
38. Які вчені звання передбачені в Україні?
39. Чим відрізняються вчене звання за посадою від вченого звання?
40. Розкрийте теорію становлення дисертації як інструменту отримання вченого ступеня.
41. Доведіть, що наука є потужною силою розвитку суспільства.
42. Що є джерелом наукових проблем?
43. Що розуміють під поняттям «науковий напрям»?
44. Чим відрізняється «наукова проблема» від «наукового напрямку»?
45. Які Ви знаєте різновиди проблем? Що покладено в основу їх класифікації?
46. Наведіть приклад та розкрийте особливості показової проблеми.
47. Наведіть приклад та розкрийте особливості логічної проблеми.
48. Наведіть приклад та розкрийте особливості риторичної проблеми.
49. Наведіть приклад та розкрийте особливості дослідницької проблеми.
50. Розкрийте логічні правила постановки проблеми.
51. Яке головне завдання стоїть перед дослідником при формулюванні теми дослідження?
52. Коли виникає потреба уточнення теми за допомогою розділових знаків.
53. Розкрийте основні вимоги до формулювання теми дослідження.
54. Що може допомогти у виборі теми дослідження?

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ ДИКТАНТ

1. Наука – це ...
2. Знання – це ...
3. Інформація – це ...
4. Науково-дослідний інститут – це ...
5. Аспірантура – це ...
6. Доктор – це ...
7. Магістр – це ...
8. Бакалавр – це ...
9. Кваліфікаційний рівень – це ...

10. Кваліфікація – це ...
11. Вчений ступінь – це ...
12. Вчене звання – це ...
13. Дисертація – це ...
14. Науковий напрям – це ...
15. Наукова проблема – це ...
16. Тема наукового дослідження – це ...

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Наука – це:

- а) специфічна форма суспільної свідомості, основу якої складає система знань;
- б) система знань про закономірності розвитку природи і суспільства та способи впливу на оточуючий світ;
- в) процес суспільного розвитку, в основу якого покладено виробництво знань і їх використання;
- г) усі відповіді вірні.

2. Головна функція науки:

- а) удосконалення виробництва і системи суспільних відносин;
- б) пізнання об'єктивного світу від живого споглядання до абстрактного мислення і до практики;
- в) вироблення і теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність, як одну із форм суспільної свідомості;
- г) усі відповіді вірні.

3. Дайте визначення поняття знання:

- а) перевірений практикою результат пізнання дійсності;
- б) адекватне відбиття дійсності у свідомості людини;
- в) результат інтелектуальної діяльності людини;
- г) усі відповіді вірні.

4. Інформація – це:

- а) повідомлення про щось;
- б) слабо структуровані дані, які не можуть використовуватися для ухвалення стратегічних рішень;
- в) структуровані знання, які мають тривалий термін використання;
- г) усі відповіді вірні.

5. Наукове знання існує у формі:

- а) системи основних ідей, яка дає уявлення про закономірності суттєвих зв'язків;
- б) системи заходів, спрямованих на вдосконалення методів і умов інтелектуальної праці;
- в) теоретичних об'єктів, які складаються з термінів, суджень, логічних доводів, емпіричних фактів;
- г) усі відповіді вірні.

6. Яку організаційну форму має наукова робота в Україні?

- а) експериментально-дослідницьку;
- б) науково-дослідницьку;
- в) науково-викладацьку;
- г) експериментально-виробничу.

7. Які функції виконує наука в суспільстві?

- а) формує наукові галузі в державі;
- б) задовольняє потреби людини у пізнанні законів природи і суспільства;

- в) удосконалює виробництво і суспільні відносини;
- г) розвиває культуру, сприяє гуманізації процесів виховання нової людини.

8. Організацією науки в Україні займаються:

- а) Національна академія наук України;
- б) Міністерство освіти і науки України;
- в) Міністерство фінансів України;
- г) Міністерство у справах науки та інтерактивних технологій.

9. Кафедра в системі університетської освіти виконує функції:

- а) органа управління навчально-виховним процесом;
- б) базового науково-методичного центру на факультеті;
- в) обліку і контролю за виконанням індивідуальних планів бакалаврів, спеціалістів, магістрів, аспірантів;
- г) усі відповіді вірні.

10. Над кандидатською дисертацією можна працювати:

- а) навчаючись в аспірантурі з відривом від виробництва;
- б) навчаючись в аспірантурі без відриву від виробництва;
- в) прикріпившись здобувачем до кафедри;
- г) усі відповіді вірні.

11. Аспірантом може стати:

- а) випускник навчального закладу I та II рівнів акредитації;
- б) випускник, який має кваліфікаційний рівень спеціаліста чи магістра;
- в) студент старшого курсу, який навчається в університеті чи академії;
- г) усі відповіді вірні.

12. Бакалавр, магістр, доктор філософії в сучасній Європі це:

- а) вчений ступінь;
- б) вчене звання;
- в) кваліфікаційний рівень;
- г) усі відповіді вірні.

13. Кандидат наук, доктор наук на Україні це:

- а) вчений ступінь;
- б) вчене звання;
- в) кваліфікаційний рівень;
- г) усі відповіді вірні.

14. Доцент, професор, член-кореспондент академії наук, академік це:

- а) вчений ступінь;
- б) вчене звання;
- в) кваліфікаційний рівень;
- г) усі відповіді вірні.

15. Чим відрізняється вчений ступінь від вченого звання?

- а) вчений ступінь присуджується спеціалізованою вченою радою за захист дисертації, а вчене звання присвоюється на підставі клопотання;
- б) про наявність вченого ступеня свідчить диплом, а про наявність вченого звання – атестат;
- в) вчене звання присвоюється на підставі вченого ступеня, а вчений ступінь не присвоюється на підставі вченого звання;
- г) усі відповіді вірні.

16. Для виконання науково-дослідної роботи аспіранту призначають:

- а) наукового консультанта;
- б) досвідченого наставника;
- в) наукового керівника;
- г) усі відповіді вірні.

17. За час навчання в аспірантурі, згідно зі встановленим в індивідуальному плані терміном, аспірант має:

- а) повністю виконати індивідуальний план;
- б) скласти кандидатські іспити з філософії, іноземної мови та з фаху;
- в) завершити роботу над дисертацією і подати її до захисту у спеціалізовану раду;
- г) усі відповіді вірні.

18. Дисертація – це:

- а) міркування, дослідження;
- б) праця виконана дослідником у вигляді спеціально підготовленого рукопису або монографії;
- в) праця призначена для прилюдного захисту і одержання наукового ступеня;
- г) усі відповіді вірні.

19. Що розуміють під поняттям «науковий напрям»?

- а) сферу наукових досліджень, присвячених вирішенню будь-яких фундаментальних теоретичних завдань у певній галузі науки;
- б) поетапно спланований рух науковців до вирішення поставленої наукової проблеми;
- в) сферу наукових досліджень, присвячених вирішенню будь-яких експериментальних завдань у певній галузі науки;
- г) усі відповіді вірні.

20. Яка взаємозалежність між методом вирішення та уявлення про її вирішення, притаманні дослідницькій проблемі?

- а) відомий метод вирішення проблеми, але невідомий результат;
- б) невідомий метод вирішення проблеми і невідоме рішення;
- в) відомий метод вирішення проблеми та відомо, що слід вважати рішенням;
- г) усі відповіді вірні.

21. Тема дослідження – це:

- а) наукове завдання, яке ґрунтується на численних дослідницьких питаннях;
- б) певна інформація, яка надходить у науковий світ про вас як науковця;
- в) назва дисертаційного дослідження;
- г) усі відповіді вірні.

22. Які слід вирішити завдання при формулюванні теми дослідження?

- а) назва має бути стислою за обсягом;
- б) назва має бути широкою за обсягом;
- в) назва має точніше і глибше окреслити проблему, що вивчається;
- г) усі відповіді вірні.

23. Чи дозволяються уточнення теми дослідження за допомогою:

- а) двокрапок;
- б) тире;
- в) дужок;
- г) усі відповіді вірні.

24. Які з наведених вимог слід враховувати при формулюванні теми дослідження?

- а) у назві потрібно відобразити галузь дослідження та обмеження;
- б) у назві не можна застосовувати слова «проблема», «роль» та «за допомогою»;
- в) у назві бажано не використовувати сполучник «і» або «коли»;
- г) у назві не бажано застосовувати скорочення та аббревіатуру слів.

ВІДПОВІДІ ДО ЗАВДАНЬ ТЕСТУ

№ 1 – г;

№ 2 – в;

№ 9 – б;

№ 10 – г;

№ 17 – г;

№ 18 – г;

№ 3 – г;	№ 11 – б;	№ 19 – а; в;
№ 4 – а; б;	№ 12 – а;	№ 20 – б;
№ 5 – а; в;	№ 13 – а;	№ 21 – г;
№ 6 – б; в;	№ 14 – б;	№ 22 – а; в;
№ 7 – б; в; г;	№ 15 – г;	№ 23 – г;
№ 8 – б;	№ 16 – в;	№ 24 – а; б; в; г.

ТВОРЧО-ПІЗНАВАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Як Ви вважаєте, чи легко буде захистити дипломну роботу на тему: «Трудове виховання школярів»? Чому? Яка низка питань виникає?
 - а) чи включає тема аналіз історії трудового виховання?
 - б) про який віковий етап розвитку дітей йде мова?
 - в) трудове виховання буде розглядатися у процесі навчання чи позаурочній діяльності?
 - г) на які особистісні якості буде акцентоване трудове виховання тощо.
2. Поясніть різницю між поняттями: науковий напрям, проблема, тема.
3. Опишіть види науково-дослідної роботи студентів. Що Ви можете запропонувати для покращення цієї роботи?
4. Чому Вам слід дивитися на власний проект не як на роботу дослідника-одиначки, а як на бесіду з тими людьми, які будуть читати Вашу роботу?
5. На які питання слід відповісти при виборі теми?
6. Структура дослідження, її значення, які елементи до неї входять?
7. Особливості оформлення титульного листа.
8. На основі програми підготовки аспірантів, розробіть індивідуальний план аспіранта терміном на один рік.
9. Соціологія науки вивчає взаємодію науки і виробництва, створюючи передумови для узагальнення практичного досвіду, його теоретичного усвідомлення і впливу на виробництво. Дослідіть наукові уподобання студентів спеціальності «Соціальна робота» (які професійні проблеми вважаються найбільш гострими).